

РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК 378.015.31:613/614:796.011.1

Микола Балух

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

ORCID ID 0000-0001-9628-3671

DOI 10.24139/2312-5993/2024.03/030-039

ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ЗМІЦНЕННЯ ЗДОРОВ'Я МОЛОДІ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ СИСТЕМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

У статті з'ясовано, що для мінімізації негативного впливу освітніх факторів ризику на розвиток і здоров'я молодого покоління, необхідно створити здоров'язбережувальне середовище в закладах освіти, яке розглядається як складне та комплексне завдання, вирішення якого можливе лише в рамках системної роботи.

На основі зазначеного визначено мету – розкрити особливості професійної підготовки майбутнього педагога до збереження та зміцнення здоров'я молоді, формування здоров'язбережувального освітнього середовища як важливих чинників розвитку системи сучасної освіти.

Акцентовано, що першочерговим завданням закладу освіти є забезпечення кваліфікованої турботи про зміцнення і збереження фізичного і психічного здоров'я здобувачів освіти, а також – навчити їх турбуватись про власне здоров'я.

З'ясовано, що створення комфортних умов освітнього процесу насамперед означає створення в закладі освіти педагогічних умов, які максимально ефективно забезпечують не тільки інтелектуальний, особистісний та соціальний розвиток дитини, а й фізичне і психічне здоров'я. Рівень професійної підготовки майбутнього педагога до формування здоров'язбережувального освітнього середовища є першочерговим завданням ефективної діяльності закладу освіти та залежить від результативності застосування інноваційних здоров'язбережувальних технологій навчання, які сприяють формуванню їхньої здоров'язбережувальної компетентності.

Ключові слова: *здоров'я, здоров'язбереження, здоров'язбережувальне середовище, система освіти, професійна підготовка, педагогічні умови, заклад освіти, здобувачі освіти, педагоги.*

Постановка проблеми. Збереження та зміцнення здоров'я молоді, формування цінності здоров'я та здорового способу життя є не тільки завданням системи освіти, але й критерієм оцінки її якості. Критерії оцінювання якості освіти включають в себе такі складники:

- збереження зміцнення здоров'я;
- сформованість цінності здоров'я та здорового способу життя;
- сприятлива соціально-психологічно адаптація;
- вибір індивідуальної освітньої траєкторії;
- соціальний, особистісний і когнітивний розвиток;
- ефективність навчання (формування компетентностей).

У нормативних документах, як от, Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) (1996) та «Професійний стандарт вчителя початкових класів» (2020) зазначається, «що сучасний педагог повинен творчо реалізувати в освітньому процесі закладу освіти гуманістичну парадигму, побудовану на принципах гуманізації, гуманітаризації, демократизації, індивідуалізації навчання» (Балух, 2023).

Проте досвіду розробки комплексних освітніх програм, які були б спрямовані на вирішення цих завдань, заклади освіти досі не мають, незважаючи на те, що в останні десятиліття практично всі вони займаються провадженням здоров'язберезувальних технологій, що є «новим етапом у реформуванні освіти, який має забезпечити процес розвитку дитини» (Дікова-Фаворська, 2020).

Зазначимо, що протягом останніх років спостерігається різке погіршення стану здоров'я через вплив різних чинників, фізичний розвиток і рухова активність сучасної молоді теж бажає бути кращим. Ми погоджуємося з твердженням О. Воробйової що «до закінчення закладу загальної середньої освіти, в кожного четвертого випускника виявляється патологія серцево-судинної системи, у кожного третього – короткозорість, порушення постави...» (Воробйова, 2020).

Нині, проблема збереження та зміцнення здоров'я, підвищення якості фізичної підготовки здобувачів освіти, «залучення їх до здорового способу життя є однією з найбільш гострих проблем соціальної політики» (Воробйова, 2020).

Аналіз актуальних досліджень. Значна кількість сучасних дослідників в своїх працях підходять до питань здоров'язбереження в різних аспектах. У наукових працях О. Антонової, та Н. Поліщук (2018), О. Дубасенюк (2013), Л. Сущенко (1999) здійснюється аналіз здорового способу життя як базового чинника збереження здоров'я людини; М. Амосов (1989), Г. Апанасенко (2007), О. Драч, Н. Борисенко (2018) розглядають проблему в аспекті медико-біологічної сфери; психолого-педагогічний аспект досліджували Ю. Бойчук (2008), С. Гаркуша (2014), О. Дубогай (2006), О. Жабокрицька (2003), Г. Мешко (2017), Л. Рибалко (2019), Л. Романишина (2017) та ін.

Дослідниця О. Дубогай стверджує, що відсоток студентської молоді, яка займається фізичною культурою та спортом, веде активний спосіб життя визначається в межах 11 – 38. Можемо констатувати, що незначний відсоток молоді систематично приділяє увагу своєму фізичному здоров'ю (Дубогай, 2006).

Досліджуючи питання стану здоров'я сучасної молоді, В. Платонов зазначає, що «до закладів вищої освіти вступають 70% здобувачів з хронічними проблемами здоров'я, а випускаються – 90%» (Платонов, 2009). У значній кількості здобувачів освіти ЗВО відсутні активність та мотивація до збереження власного здоров'я та підтримання фізичного стану організму, а 60% випускників взагалі не готові фізично працювати в режимі, який визначає їх професійна діяльність.

Аналіз статистичних джерел дає можливість констатувати, що до російсько-української війни відсоток здорових дітей в Україні визначався в межах від 4 до 10. Таким чином, нині особливо актуальними залишаються питання збереження здоров'я молоді.

Сучасні дослідження науковців акцентують увагу на значному погіршенні стану здоров'я здобувачів освіти, що спровоковано так званою «дидактогенною природою, тобто безпосередньо викликане або спровоковане недотриманням норм безпеки життєдіяльності в освітньому процесі» (Воробйова, 2020).

Мета статті – розкрити особливості професійної підготовки майбутнього педагога до збереження та зміцнення здоров'я молоді, формування здоров'язбережувального освітнього середовища як важливих чинників розвитку системи сучасної освіти.

Виклад основного матеріалу. Першочерговим завданням закладу освіти є організація компетентної професійно-педагогічної діяльності спрямованої на зміцнення та збереження фізичного і психічного здоров'я учасників освітнього процесу. Для того, щоб сучасна молода людина мала змогу піклуватись про своє здоров'я та фізичний розвиток, необхідно навчити її свідомо ставитись до життя, розуміти пріоритетність здоров'я як найважливішої людської цінності і дотримуватись здорового способу життя, що є необхідною умовою для створення здоров'язбережувального середовища.

На думку О. Савченко, «професійна діяльність сучасного фахівця в галузі освіти передбачає оволодіння інноваційними педагогічними знаннями, постійну взаємодію з учнями, їхніми батьками, працівниками медичної галузі та психологічної служби, організацію та планування діяльності з урахуванням пріоритетів збереження та зміцнення здоров'я всіх суб'єктів освітнього процесу, що зумовлює використання різноманітних педагогічних технологій» (Балух, 2023).

Процес здоров'язбереження здобувачів освіти в середовищі ЗВО потребує уваги щодо вирішення базових завдань (фінансово-матеріаль-

них, кадрових, організаційно-педагогічних) та якісного змістового наповнення освіти (змісту, форм, засобів та методів її реалізації), як от:

- медичних (просвітницьких заходів, забезпечення санітарно-гігієнічних умов; контроль рівня захворюваності та динаміки здоров'я учнів; навички першої долікарської допомоги; заходи з профілактики захворювань; участь у роботі медико-психолого-педагогічних консилиумів; організація медико-гігієнічних кабінетів (медичного, стоматологічного, фізіотерапевтичного тощо) в закладі освіти;

- оздоровчих та фізкультурно-спортивних (планування та реалізація активного оздоровчого відпочинку, проведення спортивних змагань та спартакіад, реабілітація, профілактика захворювань);

- екологічних (створення оптимальних умов життя й діяльності учасників освітнього процесу, виховання екологічної свідомості та відповідальності; впорядкування території закладу освіти; участь у природоохоронних заходах);

- безпекових (організація безпеки життєдіяльності провадження освітнього процесу в середовищі ЗО; організація для учасників освітнього процесу тренінгових навчальних курсів стосовно алгоритму дій у техногенних катастрофах та надзвичайних ситуаціях);

- освітніх (упровадження традиційних та інноваційних здоров'язбережувальних технологій в навчальний процес закладу освіти) (Прокопенко, 2018).

Отже, важливими завданнями закладу освіти є формування здоров'язбережувального середовища та виховання загальної культури здоров'я учасників освітнього процесу. Це дуже складні та комплексні завдання, вирішення яких можливе лише в рамках системної роботи. Для того щоб пояснити необхідність комплексної та системної оздоровчої та здоров'язбережувальної роботи в закладі освіти та визначити її напрями важливо розглянути, які фактори впливають на стан здоров'я молоді.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає дефініцію «здоров'я» як:

- фізичне здоров'я – це гармонійна робота всього організму та оптимальне функціонування всіх його складників та систем;

- психічне здоров'я – це мозкова діяльність людини, яка визначається її адекватною розумовою та емоційною поведінкою в житті та суспільстві;

– соціальне здоров'я – відносини між індивідуумами в соціумі, що співвідносяться з законами природи та забезпечують життєдіяльність та розвиток людства;

– духовне здоров'я – це розвиток самосвідомості людини, врегульований законами природи, вимогами суспільства, власним мисленням (Прокопенко, 2018).

На стан здоров'я людей впливають екологічні та соціокультурні умови життя, комплекс біологічних, у тому числі генетичних факторів, організація медичної допомоги та ін. У той же час фахівці вважають, що умови життя дитини в сім'ї та в закладі освіти, сформованість ціннісного ставлення до свого здоров'я визначає до 40% позитивних та негативних впливів на стан здоров'я дітей.

Здоров'я дітей дуже чутливе до несприятливих впливів, але досить інертне за своєю природою: часовий проміжок між впливом та його результатом може бути значним і досягати кількох років.

Відомо, що підростаючий організм дитини, в силу особливостей свого розвитку, чутливий до впливу будь-яких чинників довкілля. Істотний вплив на розвиток та здоров'я молоді визначають екологічні умови. Негативне екологічне середовище порушує розвиток та підвищує захворюваність здобувачів освіти та знижує потенційні можливості освітнього процесу.

У молоді, яка проживає у місцевості з розвиненою промисловістю вже з дошкільного віку значно частіше відбуваються зміни у розвитку опорно-рухового апарату (деформації скелету, порушення постави, плоскостопість, дефекти грудної клітини та ін.), а також розвиваються захворювання травної, ендокринної, серцево-судинної, дихальної систем.

На думку багатьох вчених, між психічним і соматичним здоров'ям є безпосередній взаємозв'язок: порушення психічного здоров'я дитини в ранньому віці – основна причина різноманітних проблем функціонування організму як єдиної системи, і навпаки, хронічні патології організму супроводжуються відхиленнями психічного здоров'я. У той же час виключити вплив несприятливих екологічних та соціальних умов на здоров'я дітей ми не в силах. Однак, можемо забезпечити створення певних умов, що будуть сприяти зниженню негативного впливу частини цих факторів.

Фахівці вважають, що створення комфортних умов в організації освітнього процесу здатні зняти до 20% негативних впливів, які визначають погіршення здоров'я дітей.

Поняття комфортних умов освітнього процесу насамперед означає створення в закладі освіти педагогічних умов, які максимально ефективно забезпечують не тільки інтелектуальний, особистісний та соціальний розвиток дитини, а й фізичне і психічне здоров'я. Фактично це ті умови, які визначають термін «здоров'я».

Дослідження вчених з вікової фізіології дозволили виявити освітні фактори впливу, які негативно позначаються на розвитку та здоров'ї дітей:

- стресова тактика педагогічних впливів;
- інтенсифікація освітнього процесу;
- використання в освітньому процесі методичного, технологічного та технічного забезпечення, що не відповідає віковим та функціональним можливостям учнів;
- нераціональна організація освітнього процесу (у тому числі фізкультурно-оздоровчої роботи);
- низький рівень сформованості здоров'язбережувальної компетентності педагогів та готовності батьків до проведення оздоровчої роботи;
- проблеми організації медичного обслуговування учнів та спостереження за їх станом здоров'я.

Сила їх впливу визначається тим, що вони діють комплексно та системно, тривало і безперервно (щодня, протягом 11 років).

Навіть у разі мінімального впливу кожного з цих факторів на здоров'я молоді сумарно він є значним, оскільки це період інтенсивного розвитку організму дитини, який найбільш чутливий до несприятливих чинників.

Таким чином, комплекс освітніх факторів ризику діє безперервно, тривало та систематично, причому потужність впливу на організм людини будь-якого негативного фактору підсилюється, якщо вона не сприймає даний вплив як невідворотний, некерований та постійний. Це значною мірою належить до факторів ризику, які молода людина не в змозі змінити, звести до мінімуму чи позбутися.

Небезпека впливу освітніх факторів ризику посилюється і тим, що на розвиток, стан здоров'я дітей їх вплив стає помітним не одразу, а накопичується упродовж кількох років. Крім того, мікросимптоматика

порушень у стані фізичного та психічного здоров'я не привертає увагу педагогів та батьків доти, доки вони не переходять у виражену патологію.

Розглядаючи всі ці чинники, ми повинні виключити або мінімізувати негативний вплив освітніх факторів ризику на розвиток та здоров'я дітей. Отже, «актуальним залишається питання розробки сучасних теорій на основі впровадження в освітній процес професійної підготовки фахівців для закладів загальної середньої освіти на основі компетентнісного підходу та інноваційних здоров'язбережувальних технологій навчання для забезпечення гармонійного розвитку особистості дитини» (Балух, 2023).

Дослідники в галузі психології визначають, що особливої ваги набувають потреби з використання освітніх технологій у розвитку дітей, які підсилюються можливостями особистісно орієнтованого освітнього середовища. До них відносимо: індивідуальні фізіологічні потреби; виховання норм поведінки в соціумі; безпекові аспекти життєдіяльності; потреби в трудовій діяльності та визнанні її результатів; виховання адекватної самооцінки; самоактуалізацію особистості.

Відповідно до визначень В. Бикова, «освітнє середовище – це система впливів та умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, які містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні» (Биков, 2008).

На нашу думку, реформа закладів загальної середньої освіти, запровадження нових стандартів створюють умови щодо зміни ситуації. Впровадження компетентнісного підходу в умовах реалізації концепції Нової української школи забезпечує формування освітнього середовища, що базується на активному застосуванні інформаційно-комунікаційних та здоров'язбережувальних технологій, які гарантують якість освітнього процесу та підвищують ефективність професійної діяльності педагога та управління закладом освіти, сприяють побудові індивідуальної освітньої траєкторії кожного здобувача.

На основі поданого вище ми дійшли висновку, що здоров'язбережувальне середовище є невід'ємною частиною освітнього середовища, що передбачає створення педагогічних умов, за реалізації яких здобувач освіти має можливість розкрити цінність власного здоров'я та здоров'я оточуючих, засвоїти способи, прийоми, та методи його зміцнення і збереження.

Висновки. Отже, комплекс перспективних заходів, спрямований на зменшення впливу шкільних факторів ризику, на збереження та зміцнення здоров'я учнів передбачає:

- наукові та науково-методичні завдання – це комплекс наукових, теоретичних та дослідницьких завдань, що визначають фізіологічні та психофізіологічні засади здоров'язбережувальної діяльності з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей розвитку дітей, що включає перспективні інноваційні напрями розвитку;
- прикладні – це комплекс практичних (прикладних) здоров'язбережувальних завдань сучасного закладу освіти;
- організаційні, що визначає організаційні форми та управлінські рішення закладу освіти, контролю та оцінки їх здоров'язбережувальної діяльності;
- підвищення кваліфікації педагогічних працівників, формування їх здоров'язбережувальної та професійних компетентностей.

Таким чином, першочерговим завданням сучасного закладу освіти є підтримка наявного рівня здоров'я здобувачів та його покращення. Відповідно, важливим завданням педагога є необхідність формування валеологічного світогляду та відповідального ставлення до особистого здоров'я й здоров'я інших, як життєво необхідної умови розвитку і самореалізації особистості людини. Отже, професійна підготовка майбутнього педагога до формування здоров'язбережувального освітнього середовища є надважливим завданням для підвищення ефективної діяльності закладу освіти та визначається результативністю використання здоров'язбережувальних технологій навчання, які сприяють формуванню їхньої здоров'язбережувальної компетентності.

ЛІТЕРАТУРА

- Балух, М. М. (2023). *Педагогічні умови формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх учителів початкових класів*. (Дис. д-ра філософії). Хмельн. гум.-пед. академія. Хмельницький. (Balukh, M.M. (2023). *Pedagogical conditions for the formation of health-preserving competence of future primary school teachers*. (Doctor of Philosophy dissertation). Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy).
- Биков, В. (2008). Відкрита освіта і відкрите навчальне середовище. *Теорія і практика управління соціальними системами*, 2, 16–123. (Vykov, V. (2008). Open education and open learning environment. *Theory and practice of social systems management*, 2, 16-123).
- Воробйова, О. М. (2020). Вплив інноваційних фітнес-технологій на здоров'я студентів. *Шляхи удосконалення професійних компетентностей фахівців в умовах сьогодення*. Матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет конф.

- (с. 446–450). Луцьк: СЛУ ім. Лесі Українки. (Vorobiova, O.M. (2020). The influence of innovative fitness technologies on students' health. *The ways to improve the professional competences of specialists in today's conditions*. Materials of the international scientific and practical Internet conference (p. 446-450). Lutsk: Lesya Ukrainka Volyn National University).
- Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») (1993). Прийнятий 03.11.1993 (зі змінами від 29.05.1996). (*State National Programme "Education" ("Ukraine of the XXI century")*) (1993). Adopted on 03.11.1993 (with amendments on 29.05.1996). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text>.
- Дікова-Фаворська, О.М. (2020). Здоров'язберігаюча складова навчання в умовах карантину. *Шляхи удосконалення професійних компетентностей фахівців в умовах сьогодення*. Матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет конф. (с. 423–424). Луцьк: СЛУ ім. Лесі Українки. (Diakova-Favorska, O.M. (2020). Health-preserving component of training in quarantine. *The ways to improve the professional competences of specialists in today's conditions*. Materials of the international scientific and practical Internet conference (p. 423-424). Lutsk: Lesya Ukrainka Volyn National University).
- Дубогай, О. Д. (2006). *Фізкультура як складова здоров'я та успішного навчання дитини*. Київ: Вид. дім «Шкільний світ». (Dubohai, O.D. (2006). *Physical education as a component of a child's health and successful learning*. Kyiv: Publishing House "School World").
- Платонов, В. (2009). Фізична культура – культура здоров'я. *Фізичне виховання в школі*, 2, 40–43. (Platonov, V. (2009). Physical culture is a culture of health. *Physical education in school*, 2, 40-43).
- Прокопенко, І. Ф. (Ред.). (2018). *Педагогічні технології в підготовці вчителів: навч. посіб. (3-є вид., допов. і переробл.)*. Харків: ХНПУ. (Prokopenko, I.F. (Ed.). (2018). *Pedagogical technologies in training teachers: a study guide (3rd ed., supplemented and revised)*. Kharkiv: H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University).
- Професійний стандарт вчителя початкових класів*. (2018). Прийнятий 21.02.2018 (зі змінами від 30.09.2020). (*Professional standard of a primary school teacher*. (2018). Adopted on 21.02.2018 (with amendments on 30.09.2020). URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/zatverdzheno-profstandart-vchitelya-pochatkovih-klas-iv-vchitelya-zakladu-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i-vchitelya-z-pochatkovoyi-osviti>).
- Савченко, О. Я. (2012). Компетентнісна спрямованість нових навчальних програм для початкової школи. *Початкова школа*, 12, 1–6. (Savchenko, O.Ya. (2012). Competence approach of new curricula for primary school. *Primary school*, 12, 1-6).

SUMMARY

Balukh Mykola. Preservation and strengthening of youth health as an important factor in the development of the modern education system.

The article identifies that it is necessary to create a health-preserving environment in educational institutions in order to minimize the negative impact of educational risk factors on the development and health of younger generation. The health-preserving educational environment is characterized as a complicated and complex task, the solution of which is possible only as part of systematic work.

Based on the above, the following goal is defined, namely to reveal the peculiarities of professional training of future teachers to preserve and strengthen the

health of young people, and to form a health-preserving educational environment as important factors in the development of the modern education system.

The necessity of comprehensive and systematic health-improving and health-preserving work in an educational institution is considered and the factors influencing the state of health of young people are identified.

The article reveals that there is a direct connection between mental and somatic health: early damage to the central nervous system, i.e., a child's mental health disorder, is the main cause of various abnormalities in the functioning of all body systems and the development of chronic pathologies, and, vice versa, chronic illnesses are accompanied by secondary mental health disorders. At the same time, we cannot eliminate the impact of unfavourable environmental and social conditions on children's health.

It is emphasized that the state of human health is influenced by the environmental and socio-cultural life conditions, a set of biological, including genetic, factors, a system of medical care, etc. The health of young people is very sensitive to harmful influences, but rather inert by nature: the time lag between the impact and its result can be significant and last for several years. The primary task of an educational institution is to provide qualified care for the strengthening and preservation of the physical and mental health of students, as well as to teach them to take care of their own health.

It has been established that creating comfortable conditions for the educational process first of all means creating pedagogical conditions in an educational institution that most effectively ensure not only the intellectual, personal and social development of a child, but also physical and mental health. The level of professional training of future teachers to form a health-preserving educational environment is a priority task of the effective functioning of an educational institution and depends on the efficiency of the use of innovative health-preserving teaching technologies that contribute to the formation of their health-preserving competence.

Key words: *health, health preservation, health-preserving environment, educational system, professional training, pedagogical conditions, educational institution, students, teachers.*

УДК 372.857

Світлана Генкал

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ORCID ID 0000-0001-7812-6103

DOI 10.24139/2312-5993/2024.03/039-054

МЕТОДИ ПРОЄКТНОГО НАВЧАННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ БІОЛОГІЇ

Статтю присвячено обґрунтуванню ефективності методів проєктного навчання на уроках біології. Акцентується увага на тому, що існує проблема впровадження проєктного навчання, яке є ефективним інструментом активізації навчального процесу та розвитку дослідницьких, креативних умінь учнів. Однак, застосування проєктного навчання у сучасній школі здійснюється епізодично, і його дидактичні можливості не використовуються в повній мірі. У статті наголошується на тому, що проєктне навчання є інноваційною технологією, спрямованою на розвиток компетентностей, мотивації, творчості учнів, та надає учням можливість створювати освітній продукт. З'ясовано, що проєктне навчання потребує застосування системи методів, що забезпечують його ефективність. Охарактеризовано логічні та евристичні методи проєктного навчання, їх значення в розвитку умінь учнів генерувати